

**ЕТНОЕСТЕТИКА ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ
ЛЕСІ УКРАЇНКИ (НА МАТЕРІАЛІ ОБРАЗКІВ
“ТАКА ЇЇ ДОЛЯ”, “СВЯТИЙ ВЕЧІР!”, “ВЕСНЯНІ СПІВИ”)**

Розглядається художня проза Лесі Українки з позицій етностетики на матеріалі образків «Така її доля», «Святий вечір!», «Весняні співи».

Ключові слова: етностестика, художня проза, образок, образ.

Художній світ прозових творів Лесі Українки неодноразово привертав увагу істориків літератури. Його висвітлено в дослідженнях О. Бабишкіна, В. Курашової, А. Іщука, А. Дейча, А. Каспрука, О. Білецького, спеціальних монографічних розвідках Л. Кулінської [4], Т. Третяченко [6] та інтерпретаціях, що стосуються окремих проблем прозових текстів (М. Зушман, В. Сірук, М. Хмельюк та ін.). Попри це, дослідження естетики художнього слова Лесі Українки-прозаїка досі не знаходило належного висвітлення в літературознавчих студіях.

Як відомо, провідним критерієм етностетичної вартості літературних текстів є мистецька актуалізація письменником базових, вузлових категорій фольклорного стилю [1, 63]. Художня ідентичність між авторським прозовим і фольклорним поетичним твором можлива лише за умови їх етностетичної гармонії. Цю гармонію легко помітити в ряді творів Лесі Українки. Тому в пропонованій статті спробуємо показати етностетичний характер окремих прозових творів письменниці. При цьому під етностетикою розуміємо «систему естетичних уявлень і критеріїв, властивих тому чи іншому народові, котрі лежать в основі будь-яких проявів його життєдіяльності, матеріальної, духовної культури, в тому числі народного і професійного мистецтва, обумовлюють їх національну своєрідність та сприяють непересічності в контексті світової культури» [5, 18].

Художня проза Лесі Українки зберігає енергетичний заряд уснопоетичного слова, збагачуючи його індивідуальною стилістикою, суголосною з уснословесною і на рівні сюжетно-образному, і на рівні художньо-виражальному. Доволі показовими в зазначеному контексті є прозові мініатюри письменниці, так звані образки.

Образок «Така її доля», за словами Т. Третяченко, – «ніби вихоплений з природи діалог двох жінок – Пріськи Чугаїхи та її давньої приятельки Мотрі» [6, 56]. Мотря нарікає на безталання своєї дочки, яку вона мусила видати в чуже село за п'яницю-багатія. На думку Т. Третяченко, «ідейний зміст твору виражає насамперед протест проти фатального переконання: так і повинно бути, така, мовляв, її доля» [6, 57]. Мати, ніби підсумовуючи свої скарги на доччину поневіряння, скрушно промовляє: «Така її доля!». У відповідь звучить Прісьчине: «Може!», в якому й сумнів щодо Мотрино переконання, і незгода з тим, що відвернути нещастя чи зарадити йому ніяк.

Емоційно-експресивний вплив на читача в образку «Така її доля» досягається як за рахунок щирості й безпосередності діалогів, так і завдяки етноестетичному потенціалу. Насамперед звертає на себе увагу авторське використання фольклорного образу-символу долі. Цей міфопоетичний образ знайшов відображення в багатьох творах усної словесності – народних легендах, піснях [2]. На думку дослідника П. Іванова, генетично найдавнішими в українців є уявлення про природжену долю. Учений пише: «Доля людини є даром її матері. Досить навіть побіжного знайомства з народними піснями, щоб одразу побачити, що в них мати виводиться дарувальницею Долі, в них часто виражається думка, що від матері залежало дати чи не дати своїм дітям красу, щастя, Долю» [2, 344]. Для прикладу вчений наводить зразок народної пісні з таким початком:

*Виступала чорна хмара, а другая синя:
Та спородила та старая мати хорошого сина,
Та й не дала йому, йому молодому
Ні щастя, ні долі... [2, 344].*

Подібний мотив звучить і в народній пісні, яку вводить у контекст свого оповідання Леся Українка:

Чи ти мене, моя мати, в барвінку купала,

Що ти мені, моя мати, долі не вгадала?.. [7, 9], –

співає Пріська, тим самим спонукаючи співрозмовницю до відвертої розмови про долю дочки.

Інший міфопоетичний образ, який надає емоційної щирості змальованій картині, – образ зозулі. Він популярний у народній пісенній творчості, особливо в піснях-баладах та ліричних піснях про нещасливе заміжжя [3]. Одну з таких пісень використовує й Леся Українка. Вислухавши невеселу історію про заміжжя Мотриної дочки, Пріська співає:

Дала мене мати далеко від себе,

Наказала не бувати аж сім літ до себе.

А я, молодая, того не стерпіла,

Сивенькою зозулею у рік прилетіла... [7, 10–11].

Пісня не просто відображає настрій жінок, а й служить своєрідним емоційним поштовхом до сповіді матері про першу зустріч з донькою після весілля: «Ох, прилітала й моя сива зозуленька до мене. Як допекли їй там оті прокляті, не витримала моя голубонька: втекла до своєї матінки!» [7, 11].

Етнічне тло змальованої картини увиразнюють побутово-етнографічні деталі, якими рясніє образок «Така її доля», зокрема згадка про «попрадки» – давній український звичай вечірніх та святкових зібрань молодиць чи сусідів. У ході розмови жінки згадують про заручини й весілля Мотриної дочки; про усталений в українців звичай «сплати за безчестя» за умови, коли дівчина відмовляла парубкові після заручин. Цікаво, що діалог жінок відбувається під час прядіння, деталі якого тонко схоплені письменницею й логічно вплетені в сюжетну канву твору: «...веретена шпарко ходять; видно, не для забавки та робота взята» [7, 9], «Мотря пильно пряде; тільки часом одведе руку від мички, щоб хустку поправити, а може, й сльозу втерти потайну» [7, 10].

Образ лихого свекрухи («чужої матері») у творі теж відповідає народним уявленням, що знайшли вияв у народних ліричних, весільних піснях та баладах. Для порівняння:

У творі Лесі Українки

«– Що ж, може, її хоч свекруха жалує?

– Де там! Коли вже чоловік збиткується, то свекрусі...

Сказано: чужа мати!..» [7, 11].

У народній пісні-баладі

Мала мати сина,

Рано оженила.

Молоду невістку

Зразу не злюбила [8, 92].

Важливу етноестетичну функцію у творі Лесі Українки відіграє самовиявлення персонажів через мову, сповнену народнопоетичних приповідок, влучних висловів, пестливих слів: «втопила її головоньку за п'яницю», «не топить моєї головоньки», «немов з мосту та в воду», «прилітала й моя сива зозуленька», «моя голубонька».

Етноестетичне навантаження несуть на собі й діалоги та монологи героїнь оповідання. Ніби вихоплені з живого селянського середовища, вони вдало передають психологічний стан жінок, їх настроїв, щирість почуттів.

У сукупності всі вказані сюжетно-образні й художньо-виражальні деталі оповідання творять справжній «образок з життя», як назвала в підзаголовку свій твір письменниця.

Етноестетичний характер відтворення дійсності відчутний і в оповіданні Лесі Українки «Святий вечір!». Складається воно з низки картин-образків, чи «образочків», як номінує їх авторка. Перша картинка – святочна атмосфера в благополучній родині. У другому домі – лихо: молодий, ще недавно життєрадісний і вродливий хлопець, сидить знесилений, хворий. «Чи діжде він другого Святого вечора?». Але хлопець жене геть журливі думки... Далі інша картинка – малий школярик поспішає додому, на Святий вечір. Він запізнюється, змерз, але вже виринають із темряви вогники рідного села. Його радість уже нічим не затьмарена. У четвертому образочку бідна швачка схилилась над панською сукнею. Хоча й перед самим святом, і за малу плату, але мусить бути вдячна й за таку роботу. Молода швачка ніби кидає виклик сумному настрою і немилосердній долі: «...на віях у неї затремтіла сльоза. У людей Святий вечір!.. А у неї? Ба! у неї теж Святий вечір!..» [7, 14].

Як справедливо зауважує дослідниця Т. Третяченко, письменниця «дає психологічну гаму почуттів від радості до суму, від суму до надії і знову радості» [6, 67]. На нашу думку, ця гама була б далеко не повною без залучення засобів етноестетичного впливу на читача – через деталі побуту, пейзажу, інтер'єру, психології.

Особливо помітно це в першому образку, святочний, піднесений настрій якого суголосний усій різдвяно-новорічній обрядовості українців: «В хаті так ясно, світло горить якомсь надзвичайно весело і разом урочисто. Вся сім'я гомонить, кожному хочеться сказати щось радісне, кожний відчуває себе щасливим і повним надій, хоч ніхто не знає, чого, власне, сподівається він і чи справдяться його надії...» [7, 12].

Письменниці вдалося небагатьма виразними деталями відтворити цілу гаму почуттів, пов'язаних в українців зі звичаєм спільної родинної трапези на Свят-вечір, обов'язкові ритуальні атрибути якої – кутя й узвар та взаємні віншування з побажаннями здоров'я й достатку в новому році: «Як любо, урочисто-спокійно лунає те спільне: „Святий вечір!.. Будьмо здорові з Святим вечором!“» [7, 12].

Характерні ознаки різдвяного свята присутні й у наступних частинах образка „Святий вечір!“. Зокрема, у третьому з них юний персонаж, долаючи нічну пітьму й далеку дорогу, сподівається на те, що застане вдома вечерю та зможе разом із братами й сестрами «їсти кутю та кликати мороза». Сама лише згадка про ці святкові ритуали піднімає настрій малого школяра та зігріває його теплом рідної домівки.

У четвертому уривку фігурує ще один атрибут цього свята – різдвяне деревце, світло від якого з вікон сусіднього будинку помічає молода швачка. Лейтмотивом же всіх чотирьох частин твору є слова, що рефреном звучать у народних колядках, – «Святий вечір!».

У цілому цей образок Лесі Українки – твір-настрій, естетика якого, на нашу думку, полягає насамперед у передачі характерних ознак української етнопсихології – глибокої релігійності, м'якості, сердечності та щирості. Звичаєво-побутові деталі відіграють тут хоч і важливу, але все ж другорядну роль.

Використання засобів етноестетичного впливу на читача особливо виразно помічаємо в образку Лесі Українки «Весняні співи». Тут змальовано звичну картину селянського побуту, коли хуторяни, зібравшись увечері «на колодки», обговорюють свої щоденні клопоти. Розмова ведеться про найсуттєвіше – про землю, врожай, позов з панею.

В образку Лесі Українки багатоманітні функції відводяться народній пісні, цьому сконденсованому виразу людських почуттів і думок. Спільну розмову громади перериває спів парубків та дівчат, що зійшлися на «вулицю». Письменниця за допомогою цитат з народних пісень передає настрій персонажів: бурлаки («Гей! та виріс я в наймах, в неволі, / Та не знав я долі ніколи! / Та гей!..»), москаля («Єсть у полі дві зірниці, / Отож мої брат-сестриці! / Гей!»), наймита і москаля («Ані роду, ні родини, / Ані вірної дружини! / Гей!..») [7, 18].

Ніби вихопленим з народної пісні чи списаним із лубочної картини постає портрет сільської дівчини, що втілює народні уявлення про дівочу вроду: «Он іде дівчина швидкою ходюю. Її огрядна постать гарно вирізується в світлі молодого місяця, що вже зійшов на тихому небі. Стрічка має за віночком вродливої дівчини, її гарне убрання та ясне намисто і ввечері здалека видно» [7, 19]. Подібний ідеал дівочої вроди малюють і українські народні пісні. Письменниця наголошує на тому, що дівчина хоч і бідна, але має ліричну натуру, а свої чисті, сердечні помисли виливає в пісні.

На нашу думку, поєднання у творі двох сюжетно-образних картин – розмови хуторян і співу молоді – не випадкове. Письменниця, з одного боку, показує неспроможність сільської громади самотужки вирішити свої проблеми, а з іншого – наголошує на великих потенційних можливостях народу, здатності протистояти складним життєвим проблемам.

Твір завершується пісенним акордом: «Його пісня так виразно лунала по мовчазному степу. Хлопець іде і зникає у вечірній сутіні. От і не видно його. Тільки з-за греблі здалека лине його пісня:

*Світи, світи, місяченьку, і ти, ясна зоря!
Та просвіти доріженьку аж до милої двора!..»*
[7, 20].

Як бачимо, художнє слово Лесі Українки часто збагачується фольклорним матеріалом. Чільні категорії фольклорної естетики входили у прозовий текст письменниці індивідуально зарядженими, мистецьки актуалізованими, творчо переосмисленими. Художні прозові образки Лесі Українки були міцно вкорінені в ґрунт національного уснопоетичного слова та черпали з «архіву старожитностей» (М. Грушевський) нашого народу.

Література

1. Гарасим Я. Етноестетика Василя Стефаника / Я. Гарасим // Міфологія. Фольклор. – 2008. – № 1. – С. 63–67.
2. Иванов П. В. Народные рассказы о Доле / П. В. Иванов // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / упор., прим. та біогр. нариси А. П. Пономарьова, Т. В. Косміної, О. О. Боряк. – 2-ге вид. – К. : Либідь, 1992. – С. 342–374.
3. Колесса Ф. М. Балада про дочку-пташку в слов'янській народній поезії // Колесса Ф. М. Фольклористичні праці. – К. : [Б. в.], 1970. – С. 109–163.
4. Кулінська Л. П. Проза Лесі Українки / Л. П. Кулінська. – К. : [Б. в.], 1976.
5. Орлова Т. Етноестетика в поняттєвому контексті сучасного мистецтвознавства / Т. Орлова // Українська народна творчість у поняттях міжнародної термінології. – К. : Музей Івана Гончара ; Родовід, 1996.
6. Третьяченко Т. Г. Художня проза Лесі Українки / Т. Г. Третьяченко. – К. : Наук. думка, 1983. – 288 с.
7. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. – Т. 7 : Прозові твори. Перекладна проза / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1976. – 567 с.
8. Фольклорна веселка : українські народні пісні з голосу Антоніни Голентюк. – К. : [Б. в.], 1984. – 223 с.

Семенюк Л. Етноестетика художественной прозы Леси Украинки (на материале новелл «Такая её судьба», «Святой вечер!», «Весенние пения»).

Рассматривается художественная проза Леси Украинки с позиций Этноэстетики на материале образков «Такая ее судьба», «Святой вечер!», «Весенние пения».

Ключевые слова: этноэстетика, художественная проза, новелла, образ.

Semenyuk L. Ethnoesthetics of Lesia Ukrainka's Artistic Prose as Based on «Such is Her Fate», «Christmas Eve», «Spring Songs».

The article describes Lesia Ukrainka's literary prose from the point of view of ethnoaesthetics on the basis of essays «Such is her Fate», «Christmas Eve», «Spring Songs».

Key words: ethnoaesthetics, literary prose, essay, character.